

Memòria del Japó (vivències amables de l'estiu de 2015)

Ignasi Aldomà

*Departament de Geografia i Sociologia
Universitat de Lleida
aldoma@geosoc.udl.cat*

La primera sensació és la d'una naturalesa que desferma periòdicament les seves fúries, contra les quals l'home de les illes mena una lluita sense treva. Enfrontada a una naturalesa esquerpa (vulcanisme, terratrèmols, ciclons, tsunamis, àrees molt accidentades, aïllament físic, allaus...) la societat nipona realitza un esforç extraordinari de domesticació de la naturalesa. Fins al punt que la línia de costa és gairebé com una muralla continua que els habitants de la costa es troben sovint davant els ulls en obrir la finestra de casa. Reguardar-se del mar i de l'amenaça de l'aigua en general, com la del llit de molts rius i barrancs que s'han convertit de manera freqüent en una canalització encimentada contra l'erosió i les avingudes. Mentre, els rius es flanquegen amb unes immenses i inacabables motes de protecció. I xarxes subjectes amb grans malles formigonades que s'arrapen al rocam i consoliden els grans pendents de les muntanyes que amenacen permanentment de desplomar-se sobre les construccions humanes i tot allò que es mou.

Malgrat les grans obres i la gran colonització humana, la naturalesa ha estat i és encara omnipresent en la seva exuberància vegetal i en l'omnipresència i vigor dels relleus volcànics. És una naturalesa temuda pels seus excessos mortífers, però adorada també per les seves expressions magnífics o harmonioses, que s'ha instal·lat secularment en el cor dels habitants. La naturalesa té un lloc destacat en l'espiritualitat japonesa. A través de la veneració de les plantes i de les flors objecte de peregrinacions primaverals. A través del bosc que penetra indefectiblement en els recintes sagrats i en forma part. A través dels grans i vells arbres, alguns d'ells ja morts i que malgrat tot mantenen el seu caràcter

sagrat i reverencial. A través de les expressions i motius que configuren els jardins, les manifestacions pictòriques i l'art en general.

El japonès trasllada la seva espiritualitat naturalista al jardí, que es planteja com a representació simbòlica i idealitzada de la naturalesa. Es manifesta en la tradició dels grans jardins històrics dels temples i palaus que es trasllada a les cases unifamiliars amb jardí o, fins i tot, als horts familiars. El jardí no representa, en qualsevol cas, el bosc, l'estany, la muntanya o el riu d'una manera densa, amuntegada i arbitrària, sinó que busca les essències i singularitats dels seus components i els ordena segons les regles de l'ordre amagat de la natura, del *feng-shui*. El taoisme importat de la Xina ha contribuït poderosament a la sistematització d'aquesta gestió imbricada en la natura, que inclou les més diverses construccions i obres humanes.

L'harmonia i la bellesa es retroben, en qualsevol cas, en la composició general del paisatge, particularment del paisatge amb elements antropitzats que dona el to més habitual del territori japonès. L'horitzontalitat sense defalliment dels camps i les terrasses d'arròs hi contrasta arreu amb la verticalitat dels relleus volcànics i la densa massa arbrada que la vesteix. En els camps es troba la garantia de subsistència i el refugi dels humans; però també alguna cosa més profunda. Si no, no sabríem explicar la devoció amb la qual els pagesos dallen i mantenen a ratlla l'herba dels marges dels seus camps d'arròs, treball de salvaguarda d'una horitzontalitat reconfortant que manté la riquesa agrícola

Figura1. Dansa sintoïsta al temple Takkoku no Iwaya de Heirazumi. És extraordinària la capacitat de preservar i incorporar les creences i pràctiques de la primitiva religió ètnica japonesa als corrents espirituals més moderns.

de centúries i que alhora és la referència d'una propietat i un patrimoni que proclamen la continuïtat de la "terra".

Les persones i petits grups que pacientment abocats al terra arranquen les petites herbes dels jardins japonesos responen, segurament, a la política de repartir feina i assegurar a tothom un treball (o un salari fruit del treball) que practica l'administració i la societat japonesa en general. Però són també l'expressió armada d'aquest esforç col·lectiu per a mantenir la bellesa i el jardí, malgrat les batzegades freqüents de la natura i les pluges i la calor que empenyen contínuament la vegetació a créixer i omplir-ho tot. Tot plegat, un esforç col·lectiu ingent de pulcritud i civisme que lliura una batalla sense defalliment per mantenir un territori net i els residus d'un país densament habitat a ratlla. Són potser dues cares de la mateixa moneda; d'una banda, una societat sense emigració i socialment força homogènia, on tothom té feina i el mínim assegurat, i de l'altra una netedat i urbanitat exemplars.

Darrera del paisatge humanitzat omnipresent se'ns apareix, per altra part, el Japó rural com a representació simbòlica de la nació. Totes les guies ens repeteixen que espiritualitat i nació es troben intrínsecament unides des de temps immemorials a través del primer déu, Materasu, que engendra l'emperador déu i tota la nissaga imperial que arriba fins avui —fa molt poc que l'emperador ha reconegut la seva naturalesa humana, però això no li trau del tot el reconeixement públic quasi diví—. Però hi ha altres vincles entre espiritualitat i nació, i un d'aquests és el Japó rural i els seus homes, i el paper que ocupen en l'imaginari nacional. Un imaginari que es retroalimenta quotidianament a les pantalles de tots els mitjans de comunicació a través d'una presència rural o gastronòmicorural, que té ben poc a veure amb el pes social real del camp. És la raó de ser, al cap i a la fi, del fort proteccionisme de l'agricultura i la pesca nacional, malgrat el baix nivell d'autoabastiment en matèries primeres del país, que explica el manteniment de l'agricultura familiar i la proporció relativament elevada en el context dels països desenvolupats, d'ocupats en el sector primari, un 4,1 %.

Vigència simbòlica del Japó agrari i vigència simbòlica de les petites poblacions rurals, la referència a les quals no han perdut molts habitants de ciutat. No endebades, la família ha estat i és encara un dels pilars de la sociabilitat japonesa, que malda per mantenir-se al costat del pinyol grupal que la industrialització ha creat a l'entorn de les empreses. Tot plegat pot explicar també que el Govern prengué la mesura ben singular d'obrir la porta fa cinc anys a l'atribució voluntària d'una part de l'impost de la renda, fins a un 7%, a les poblacions rurals originàries dels contribuents, el seu estimat "furusato" o poble d'origen. És l'atribució que ara es disputen unes poblacions que com en tots els països occidentals han patit i pateixen les dificultats d'encaix en la societat urbana i industrial que és el Japó actual.

El camp és un dels pilars de la nació, però no en el sentit que alguns països europeus emparenten als valors atribuïts al patrimoni i la història. La cultura

del japonès és fonamentalment presentista i els mil·lennis d'història que queden darrera acompanyen i s'insereixen en la vivència del present. Potser els temples, les cases i les eines són d'algun any, però no són ni molt menys de l'any al qual es remet la matèria física que estem veient. La matèria és fugissera i tota la realitat es concentra en l'evidència del present viscut. Fins i tot el temple de més llarga tradició i més venerat, el santuari d'Ise, pot regir-se per la màxima del trasllat i la renovació física total dels seus elements. Les obres dels homes passen i queden només els seus pensaments, els deus; història viva en el present.

Aquesta atenció per viure el moment present té molt a veure amb la filosofia budista, i alguna cosa deu tenir a veure també amb la naturalesa física pròpia del país: amb la fragilitat de l'existència enmig d'una natura tan omnipresent i reactiva i en un entorn fortament forestat. L'espai i l'aprofitament forestals tenen encara una gran importància, amb el predomini absolut de la fusta en la construcció i la fugacitat subseqüent de les edificacions, tot i que el formigó hagi triomfat en la civilització urbana actual i en els darrers anys el balanç comercial fustaner amb l'exterior hagi esdevingut fortament deficitari.

No solament hi ha la fusta que té una data de caducitat –ni que sigui de vegades centenària– sinó que la caducitat s'insereix en l'esdevenidor quotidià. L'efímer es converteix en un objecte d'atracció cultural i veneració. L'efímer o, potser més ben dit, la bellesa de l'efímer, de la bellesa que esclata en un determinat moment i que recorda la roda del temps que no s'atura. La flor del cirerer que anuncia la primavera i el despertar de la vida. Les flors de lotus en els estanys i jardins durant l'estiu... Al cap i a la fi, la pròpia vida és això: un moment de pas, que, per altra part, ja s'ha repetit i es repetirà a través dels éssers vius propers que ens acompanyen.

Figura 2. Panoràmica del Japó rural en el camí de Tono al llac Towada Ko. A més de la família i el grup de treball, el poble d'origen representa un altre pilar social, fins al punt que la declaració de renda permet apartar voluntàriament una part de l'impost per a un municipi rural.

El contacte amb la natura, la sensació de la vida efímera és una expressió personal i íntima; potser una de les poques expressions d'un món interior individualitzat. Però no es troba aïllat de l'aproximació col·lectiva que impregna tots els actes de relació de la societat japonesa. Uns actes de relació que a força de repetir-se en el temps es converteixen en ritus, formes. Són l'embolcall que remet a un determinada expressió del ser i el relacionar-se i que acaba confonent-se amb allò que expressa. El domini de la ritualitat es manifesta, particularment, en el camp de la religió organitzada, de la religió al carrer. Tant o més que rituals col·lectius, com les religions monoteistes d'Occident, són rituals individuals, que encarrilen el sentiment i les necessitats individuals per la senda dels deus benefactors.

Figura 3. Costa occidental en el trajecte d'Atsumi a Nigata. Famílies i grups de joves s'instal·len literalment un i més dies a la platja, les primeres per esplaïar els fills i els segons per posar rock a tot drap i divertir-se.

En veure els desitjos pràctics i terrenals que es recullen en les peticions als deus que omplen els temples –desitjos de pensament o desitjos expressats literalment en petits papers o tauletes que redacten els religiosos oficials–, alguns parlen d'una religiositat supersticiosa. Pot veure's d'aquesta manera: els devots compren, amb les indefectibles monedes que sempre acompanyen aquests actes, la seva sort o el seu futur. Però també pot considerar-se com una manera simple i eficaç de descarregar-se de la tensió per la incertitud o les amenaces que es presenten sovint en l'àmbit personal. El futur incert es descarrega en els deus i d'aquesta manera els mortals s'alliberen dels maldecaps d'uns esdeveniments que tampoc controlen i que els distreuen del present. És, al cap i a la fi, una forma d'alleujament al qual serveixen totes les religions del món, que poden estalviar la visita al psiquiatre i d'altres mals de cap.

És extraordinari veure com els més joves i extravagants japonesos continuen les pràctiques de la seva religió de petits miracles casolans, com és extraordinari veure com a través de les centúries els habitants del país han anat acumulant les diferents religions que se'ls hi presentaven fent-ne una simbiosi adaptada i adaptable a les seves circumstàncies. Quina és la creença religiosa d'un japonès? Sintoisme, budisme, confucianisme o els tres a la vegada garbellats i extractats segons diferents escoles o sectes que van generant els monjos sants a través del temps. Particularment remarcable és la pervivència del primitiu sintoisme, una subsistència animista que les religions monoteistes que dominen tot l'Occident s'afanyaren a esborrar.

És clar que com altres coses, la religió s'explica per les necessitats de cohesió de la propietat societat nipona. Cohesió de la macroestructura governant del país, amb l'emperador al capdamunt, i cohesió també de l'ordre i les estructures socials. Cada religió s'ha incorporat i modelat en funció de la seva contribució a la satisfacció del poder o canvis de poder del moment i quan destorbava o

Figura 4. El jardí Kenrokuen a la ciutat de Kazanawa és un dels de més renom del Japó. Els jardins són la reproducció d'un paisatge, d'un micromon que idealitza els plaers estètics i la projecció espiritual de la natura, i del que cal eliminar periòdicament qualsevol ingerència vegetal que distorsioni la contemplació.

constituïa un perill de desestabilització, com fou el cas del cristianisme al Japó, se la perseguia i bandejava. No són la bandera i altres símbols materials els qui han donat cohesió històricament al país, sinó la convicció religiosa més íntima de les pròpies persones, a banda, naturalment, del fet de constituir una illa amb veïns, pràcticament, només d'un costat, i sempre separats pel mar.

La religió contribueix a això, a sentir-se els únics i els elegits, i poder menar una vida personal i col·lectiva amb el cap aixecat. Però, quan per les circumstàncies del moment la illa ha tret les seves antenes per auscultar el món exterior el sentiment de ser els únics ha quedat empetitit i ha sorgit també la necessitat de ser els millors. Aquesta és la gran batalla del japonès des del darrer terç del segle XIX, una batalla en la qual ja no li servia com a referència una Xina dominada pels occidentals i/o econòmicament empetitida (i en conseqüència menystinguda pel Japó), sinó que hagué de girar-se cap a Occident. Inicialment en copià els invents polítics i materials, per tot seguit combatre per les pròpies idees i l'espai (Extrem Orient) des de la posició de força material adquirida durant les primeries del segle XX. Tot seguit, després de la patacada de la Segona Guerra Mundial, ha calgut aplicar-se en la còpia i la millora tècnica que dulcifiquen la vida quotidiana.

El pragmatisme manifestat en la religió i les altres expressions de la vida quotidiana han encaixat a la perfecció, en qualsevol cas, amb les emergències històriques i l'expansionisme exterior de la nació. El japonès manifesta una gran capacitat d'assimilació de constructes i formes occidentals, fins a un punt que els supera i els pot portar fins a l'extrem, un extrem que després desconcerta els mateixos occidentals. L'exemple més conegut són tots els complements tecnològics que treuen periòdicament les grans marques de l'electrònica nipona. L'exemple més banal pot ser el dels vàters a l'estil occidental (els pròpiament japonesos són la comuna turca), que no són altra cosa que les nostres tasses de vàter millorades tecnològicament i condicionades escalfor, música, neteja i tots els additaments inimaginables.

Fins a tal punt ha estat perfecta l'adaptació del japonès al món industrial, que l'empresa s'ha convertit no solament en la unitat bàsica econòmica, sinó també en la unitat bàsica social –els grans conglomerats industrials d'abans de la guerra havien estat també les grans unitats o màquines de guerra–. La cèl·lula social bàsica del japonès contemporani és el món de la seva empresa, en la qual prosperarà, passarà la seva vida i la major part de les hores del dia i mantindrà el seu grup de relacions personal per anar a prendre unes copes en sortir del treball. El treballador japonès no fa una carrera personal, la carrera la fa la seva empresa a la qual aporta els seus coneixements i la seva ànima.

I el mateix es podria dir de la ciutat, que s'assembla extraordinàriament amb la ciutat americana o amb les ciutats dels països de nova colonització en general. Els elements de la tradició històrica es troben reclosos als temples i santuaris i ben pocs són els edificis de més de cinquanta anys. Per la resta, la ciutat s'escampa per trames rectangulars i grans avingudes, amb les activitats especialitzades al centre, o centres urbans en el cas de la gran metròpoli. L'enorme estridència de la publicitat i la forta presència exterior de les marques recorda la funció bàsica comercial de la façana urbana. Només la densitat elevada de la població i uns pocs serveis de proximitat ens atansen al caliu de la cultura urbana dels vells països europeus.

Diríem també que si les empreses s'han afanyat a incorporar i produir les tecnologies i ítems de consum occidentals, les administracions no s'han quedat enrere. I aquesta és la imatge que ens ofereixen les ciutats i el territori que les envolta. Els trens bala o *shinkansen* que relliguen les principals ciutats del país són l'exponent tecnològic potser més conegut de la màquina urbanoindustrial. Però, la màquina no s'atura aquí; túnels, ponts, talussos artificialitzats aplanen el camí d'un país molt accidentat i fortament poblat, i fan que funcioni. Tot plegat, una inversió en infraestructures impressionant, que té com a contrapartida la baixa despesa militar, tot s'ha de dir. Encara que el darrer govern ha començat recentment a passar pàgina del seu pacifisme militar, i un nou cicle en les relacions exteriors de les grans illes del sol ixent sembla obrir-se. El nacionalisme nipó es prepara per plantar cara al seu gran pare i alter ego històric, la Xina.

Figura 5. Cap al tard al barri de Shinjuku, un dels centres de negocis, compres i, particularment, diversió de Tokio. Tant aquí, com en d'altres barris i ciutats, s'incorporen sense vacil·lacions les modernitats tecnològiques i els esclats del consumisme més estrident.